

1878 KIBRIS ANTLAŞMASI VE ERMENİ MESELESİ

(1878 CYPRUS TREATY AND THE ARMENIAN ISSUE)

Yrd. Doç. Dr. İsmail ŞAHİN

Uluslararası İlişkiler Bölümü

Karabük Üniversitesi

E-posta: ismailsahin@karabuk.edu.tr

Öz: *Bu çalışmanın amacı, 4 Haziran 1878 Kıbrıs Antlaşması ile Ermeni Meselesi arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Ancak çalışmaya bir bütünlük katmak amacıyla, Avrupa güç dengesi, İngiliz dış politikası ve Ermeni Meselesi birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. Kıbrıs Antlaşması'nda yer alan kavramlar üzerinde durulmuş ve bu kavramlar tarihi örnekleriyle ortaya konulmaya uğraşmıştır. Çalışmamız sırasında, Kıbrıs Antlaşması'nda geçen terminolojinin bazı kaynaklarda yanlış olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu yanlış kullanımın ise eksik yorumlara sebebiyet verdiği tespit edilmiştir. Bundan dolayı çalışmamızda, bu kavram kargaşası üzerinde ayrıca durulmuştur. Diğer taraftan, bugüne kadar Ermeni Meselesi konusunda yapılan çalışmalarda da bu konunun göz ardı edilmiş olduğu ayrıca belirtilmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *1878 Kıbrıs Antlaşması, Ermeni Meselesi, Ayastefanos Antlaşması, Berlin Antlaşması, Ermeniler.*

Abstract: *The purpose of this research is to study the relationship between the Cyprus Convention of 4 June 1878 and the Armenian Question. However, in order to add unity to the research, the European balance of power, English foreign policy and the Armenian Question have tried to be addressed together. Concepts within the Cyprus Convention have been emphasized and these concepts have attempted to be presented with historical examples. During our research, it has been seen that the terminology used in the Cyprus Convention has been used inaccurately in some sources. Thus, it has been determined that this inaccurate use has caused incomplete interpretations. Therefore, we have also dwelled upon this complexity of concepts separately in our research. On the other hand, it has also been indicated that this issue has been ignored in the articles written on the Armenian Question until now.*

Keywords: *1878 Cyprus Treaty, Armenian Issue, Treaty of San Stefano, Berlin Treaty, Armenians*

Giriş

Ermeni Meselesi, yüzyılı aşkın bir süredir Türk dış politikasının uğraştığı önemli konuların başında gelmektedir. Bu sebeple birçok yerli ve yabancı akademisyen ve yazar bu konu üzerine çok sayıda çalışma ortaya koymuştur. Ancak bu çalışmaların büyük bir kısmı bilimsel olmaktan öte, ideolojik kaygılarla kaleme alınmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde şekillenmeye başlayan ve kısa sürede Avrupalı güçlerin ulusal çıkarlarının bir uzantısı haline gelen Ermeni Meselesi, günümüzde parlamentoların da meseleye müdahil olmaya başlamalarıyla tamamen siyasi bir hal almıştır. Yüzyıl öncesi ile yüzyıl sonrası mukayese edildiğinde Ermeni Meselesi'nin halen Batılı güçlerin ulusal çıkarları doğrultusunda şekillendiği hemen fark edilir. Yüzyıl öncesinde Avrupa güç dengesinin korunması bağlamında değerlendirilen bir sorun iken, şimdilerde Batılı devletlerin seçimlerinde siyasi partilerin popülist bir aracı konumuna indirgenmiştir. Zira bu popülist yaklaşımı, Viktorya Çağı'nın Ortaçağ romantigi Gladstone gibi politikacılarda da görmek mümkündür.

Ermeni Sorunu'nun siyasi bir hal alması, konu üzerine akademik çalışma yapan bilim adamlarının işini epeyce zora sokmuştur. Artık, meselenin tarihi gerçeklerinden ziyade, taraftarları vardır. Bu nedenle tarihi gerçekler, taraftarlar tarafından kendi ideolojilerine materyal sağlamak uğruna yağmalanmıştır. Böylelikle ortaya önyargıların biçimlendirdiği, kendi söyleminden başkasını toptancı bir zihniyetle reddeden ve bu özelliğinden dolayı bilimsel çalışmaların ciddiyetini ortadan kaldıran bir durum ortaya çıkmıştır.

Ermeni Meselesi'nin siyasi ve ideolojik bir şekil almasından dolayı, sorun üzerine yapılacak çalışmalarda siyasi ve ideolojik eserleri kullanmaktan kaçınmak oldukça önem arz etmektedir. Çünkü bu çalışmaların çoğunda antlaşma metinleri, coğrafi tanımlamalar ve nüfus bilgileri açık bir biçimde tahrif edilmiştir. Böyle eserleri temel alarak yapılan çalışmalar, bilerek ya da bilmeyerek tarihi gerçeklerin değiştirilmesine neden olmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Ayastefanos, Berlin ve Kıbrıs Antlaşmaları'nda Ermenistan tabiri geçmemesine rağmen, bu tip eserlerin tamamına yakınında, antlaşma metinlerine 'Ermenistan' tabiri yerleştirilmiştir. İşin üzücü tarafı, çalışmalarına yabancı kaynak göstermek amacıyla yapılan ihmalden dolayı, bazı Türk akademisyenler de bu tahrifata alet olmuşlardır. O halde, zaman ilerledikçe, tarihsel boyutunu ideolojik eserler karşısında yitiren Ermeni Meselesi'nin terminolojisi üzerinde büyük bir titizlikle durmak gerekecektir.

Ulusal Çıkar ve Güç Dengesi

Sanayi Devrimi ile Avrupa'da başlayan süreç, kıtanın iktisadi, mali, askeri ve

toplumsal yapısında ciddi değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avrupa’da yaşanan değişim belirgin bir hal almıştır. Kuşkusuz bu değişimden en çok etkilenen Avrupa ülkesi, Endüstri Devrimi’ne ev sahipliği yapan İngiltere olmuştur. Fransız İhtilali’nin, düşünce dünyasında ortaya atılmış olduğu “Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik” fikirleri ve İhtilal’in dayatmış olduğu Fransız ateizmi ile Endüstri Devrimi’nin yaratmış olduğu sanayi toplumu, Avrupa’nın dinsel ve fikrîsel altyapısının yeniden şekillenmesine yol açmıştır.

Sanayi Devrimi ile dünyanın atölyesi konumuna yükselen İngiltere, devlet gücü aracılığıyla ulusal zenginliğin sistematik olarak arttırılması olarak da adlandırılan geleneksel iktisat politikası merkantilizmi terk ederek, yerine, devletin ekonomi üzerinde olabildiğince az etkisi bulunması gerektiğini savunan laissez-faire politikasını yani merkantilizmin tam zıddı olan iktisadi liberalizmi koydu. Laissez-faire ekonomisinin dayandığı temel ideoloji; kamu harcamalarının sınırlılığı, devletin savunma harcamalarına daha az pay ayırması, piyasaya en az müdahaleci devlet ve en önemlisi sonsuz barıştı. Bu anlamda, liberal ekonominin teorisyenlerinden Adam Smith ünlü yapıtı Milletlerin Zenginliği’nde vurguladığı gibi silahlı kuvvetlere yapılan harcamalar sınırlı tutulmalıydı ve barış kural, savaş istisna olmalıydı. Sanayi Devrimi’nin yaratmış olduğu itici güç sayesinde İngiltere, Napolyon Savaşları’nın sonuna gelindiğinde dikkat çekici ölçüde küresel bir üstünlük sağlamış durumdaydı. Tek sınıai güç olarak herhangi bir ülkeden daha ucuza mal satabilecek durumdaydı ve dünyadaki tek deniz gücü olarak kendi refahının bağlı olduğu Avrupa dışındaki tüm ülkelere ulaşan yolları kontrolü altında tutuyordu.¹ 1760-1830 yılları arasında Avrupa’daki sanayi veriminin yaklaşık üçte ikisini gerçekleştirmiş, dünya ticaretinin beşte birini ele geçirmiş ve bu verilerin sürekli olarak arttığı bir ortamda² İngiliz diplomasisinin başlıca hedefi, ticaret filolarının yol güzergâhlarının doğrudan ya da dolaylı olarak güvenliğini sağlamak, ticaret yaptığı ülkeler veya bölgelerde barışı muhafaza etmek, kısacası laissez-faire’in önündeki tüm engelleri ortadan kaldırmak şeklinde özetlenebilir.

Laissez-faire bireysel düzeyde kişisel, ulusal çapta da ulusal çıkarın peşinde koşmayı savunuyordu. Dolayısıyla laissez-faire’in ulusal çıkarın takipçiliğini savunması fikri, kendini, 1624-1642 yılları arasında Fransa’nın başbakanlığını yapmış Kardinal Richelieu’nun ortaya atmış olduğu “Raison d’état” kavramında buldu. Raison d’état, devletin iyiliğini, onu ilerletmek için kullanılan her türlü aracın haklılığını savunur.³ Böylelikle Ortaçağın evrensel

1 E. J. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev: Abdullah Ersoy, 3. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s. 213.

2 Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev: Birtane Karanakçı, 13. Baskı, İşbankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 194.

3 Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev: İbrahim H. Kurt, 10. Baskı, İşbankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 50.

ahlak nosyonunun yerini Raison d'état yani ulusal çıkar, bencil çıkarlarının peşinde koşan her devletin, bir şekilde bütün devletlerin güvenlik ve gelişmesine katkıda bulunacağı fikrinin geçerlilik kazanmasıyla, evrensel monarşi nostalgisinin de yerini güç dengesi kavramı aldı.⁴ Milliyetçilik ve endüstrileşme çağına gelindiğinde, ilk başlarda anlaşılamayan ya da özümsememeyen bu kavramlar, dış politikada ve onun aracı konumundaki diplomaside bir kural olarak yerini aldı. Artık modern devlet dış politikasını belirlerken bu iki ilkedен hareket edecekti. Ve böylece Avrupa'da var olan ve sürekli tartışılan “devlet, Tanrı için vardır ve ancak onun için savaşıır” anlayışı, yerini “devlet kendi için vardır ve ancak kendi için savaşıır” doktrinine bırakmak zorunda kaldı. Tüm bunların sonucunda, başta İngiltere olmak üzere Avrupa diplomasisine, kendi ulusal çıkarları peşinde koşan ve bu uğurda her yolu meşru kılan mutlak bir rasyonalizm düşüncesi hakim oldu.

Uluslararası politikanın yapıtaşlarından olan güç dengesi, uluslararası ilişkilerin en eski ve temel kavramlarından birisidir. Tarih sahnesinde rol almış devletlerin birçoğu karşılıklarına daha güçlü siyasi birlikler çıkana kadar topraklarını genişletmek yoluyla güçlerini arttırmaya çalışmışlardır. Güç arttırımı önündeki en büyük engel ise, genellikle başka bir devletin varlığı ve gücü olmuştur.⁵ Nitekim uygulamada, topraklarını genişletmek niyetinde olan bir devlet, aynı güdü ile hareket eden başka bir devlet ile karşılaşmaktadır. Bunun sonucu olarak başlayan güç çatışması, devletlerin birbirlerine karşı görece daha üstün bir kuvvete sahip olma inancını doğuracaktır. Devletlerarasında var olan bu görece üstünlük mücadelesi neticesinde, bir devletin gücünün diğerlerine karşı nispi bir artış sergilemesi, kaçınılmaz olarak öteki devletlerin gücünde bir azalış meydana getirecektir. Her devlet sisteminde güç dengesinin oluşmasının başlıca nedeni bu gelişmelerdir.⁶

Üç ya da daha fazla devletin bulunduğu her uluslararası sistemde, bu anlamda bir güç dengesinden bahsetmek mümkündür. Gücün görece olması, yani bir devletin gücünün ölçülebilirliği, diğer devletlerin güçleriyle mukayese edilmesine bağlı olduğundan, sistemde var olan devletlerden birinin gücünü arttırması, sistemin diğer üyelerinin aleyhine sonuç doğuracaktır. Örnek olarak, bir uluslararası sistemde A, B ve C olmak üzere üç devlet olduğunu kabul edelim. A devletinin gücündeki herhangi bir artış, B ve C devletlerinin aleyhine bir sonuç meydana getirecek ve söz konusu bu iki devletin nispi olarak zayıflamasına neden olacaktır.⁷ Eğer A devleti, artan bu gücünü B devletini kendi topraklarına katmak yolunda kullanmaya kalkarsa, bu durum karşısında

4 Kissinger, age, s. 50.

5 Faruk Sönmezoğlu (der), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, DER Yayınları, İstanbul, 2000, s. 325.

6 Mehmet Gönülöbol, *Uluslararası Politika İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*, Atilla Kitabevi, Ankara, 1993, s. 443-444.

7 William B. Moul, “Balances of Power and European Great Power War, 1815-1939: A Suggestion and Some Evidence”, *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 18, No. 3 (Sep., 1985), pp. 481-528, s. 485-487.

C devleti kendi ulusal çıkarlarının bir zorunluluğu olarak rasyonel davranıp, B devletine destek vermek zorunda kalacaktır. Zira A devletinin B devletini işgali, C devleti aleyhine dengeyi bozacak ve A devletini C devletine karşı daha üstün ve başa çıkılmaz bir pozisyona sürükleyecektir.⁸ Böyle bir durumla karşılaşmak istemeyen C devleti, dengenin bozulmaması ve kuvvetler dengesinin yeniden tanzimi için B devletiyle bir ittifak meydana getirecektir.

Yukarıda bahsettiğimiz varsayımsal durum, sistemin tüm üyelerinin rasyonel davranması koşuluna bağlıdır. Diğer bir anlatımla, şayet bu varsayım üç devletin hepsi tarafından uyumlu ve tutarlı bir şekilde tatbik edilirse, hiçbir devlet kendi başına diğer devletleri topraklarına katamayacak ve böylece her bir devletin toprak bütünlüğü ve egemenliği korunmuş olacaktır. Ancak en temel anlamıyla basit bir biçimde izah etmeye çalıştığımız güç dengesi sistemi, mutlak anlamda barışı korumaz. Bu nedenle güç dengesi sistemini, barışı mutlak kılmak amacıyla geliştirilmiş takip edilen bir politika olarak düşünmemek gerekir. Nitekim bu varsayımdan kasıt, uluslararası sistemde var olan devletlerin ya da ittifakların birbirlerine üstünlük kurmalarının önüne geçmektir. Mesela Polonya'nın 1772, 1793 ve 1795 tarihlerinde Avusturya, Prusya ve Rusya arasında pay edilmesi, konuyu açıklaması bakımından iyi bir örnektir. Avusturya, Prusya ve Rusya'dan herhangi birinin tek başına Polonya'yı hâkimiyeti altına alması, güç dengesini bozacağından, bu devletler kendi aralarında Polonya'yı güç dengesini bozmayacak şekilde pay etmişlerdir.⁹ Görüldüğü üzere güç dengesi burada, Polonya lehine barışı korumazken, sistemin büyük güçleri arasındaki barışı muhafaza etmiştir. Polonya'nın pay edilmesiyle güç, uluslararası sistemin aktörleri arasında denk bir şekilde dağıtılmış ve böylece sistemin dinginliği korunmuştur.

Güç dengesi kavramının birçok anlamı ve tanımı olmasına karşın,¹⁰ en yalın ve yaygın kullanımı; gücün karşıt taraflar arasında dengeli dağılımıdır. Bu noktada devletler arasında kurulan ittifaklar ve koalisyonlar büyük önem taşımaktadır. Devletler arasında gücün dengelenmesi çoğu zaman, kurulan ittifaklar ve koalisyonlar aracılığıyla sağlanır. Bu suretle sağlanan güç dengesi vasıtasıyla bir devlet, ittifakları kullanmak yoluyla, tehdit algılamış olduğu devlete karşı kendini daha güvenli bir mecraya taşımış olacaktır.¹¹ Bu çeşit güç dengesinde devletlerin görece güçleri sistemin dengesinin sağlanmasında önemli bir rol oynar. Zira güçleri nisbi olarak diğerlerinden daha zayıf olanlar, kendilerine kıyasla daha büyük güçlere yanaşırken, kendisini diğerlerinden daha güçlü

8 Emerson M.S. Niou and Peter C. Ordeshook, "A Theory of the Balance of Power in International Systems", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 30, No. 4 (Dec., 1986), pp. 685-715, s. 690-700.

9 Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 263-264.

10 Dina A. Zinnes, "An Analytical Study of the Balance of Power Theories", *Journal of Peace Research*, Vol. 4, No. 3 (1967), pp. 270-288, s. 271-273; Michael J. Sheehan, *The Balance of Power: History and Theory*, Routledge, New York, 2000, s. 2-6.

11 Torbjon L. Knutsen, *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Çev: Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2006, s. 154-155.

hisseden devlet ise, ittifaklar sisteminin dışında kalarak bağımsız hareket etmeyi yeğleyecektir.

Bu durumun en tipik örneği, 19. yüzyılın sonlarında kurulmaya başlayan ittifaklardan kendini ısrarlı bir şekilde geri tutan İngiltere'dir. İngiltere bu süre zarfında ittifaklara dahil olmamış, güç dengesinin dengeleyicisi rolünü üstlenerek kuvvetler dengesindeki statükonun bozulmaması yönünde politika icra etmiştir. Bu dönem boyunca İngiltere'nin temel dış politika düsturu "hareket serbestliği ve şahane yalnızlık" olmuştur. Bir diğer ifadeyle söz konusu dönem boyunca güç dengesinin dengeleyici gücü olarak İngiltere'nin tek amacı, mevcut dengeyi sürdürmek olmuştur. Dengeleyici devleti önemli kılan, onun siyasi, ekonomik ve askeri gücünün diğer devletlerden üstün olmasıdır. Böylesine üstün bir güce sahip devlet, güç dengesinde, sonucu kendisinin konumunun belirleyeceğinin farkındadır. Bu farkındalıktan dolayı dengeleyici devlet, ittifaklar sisteminin dışında ama kenarında durmayı tercih etmektedir. Göreli üstün gücü sayesinde ulusal çıkarlarını ittifaklar yoluyla elde etmekten ziyade, ittifakların yaratmış olduğu bağımlılıktan uzak, bağımsız ve serbest bir biçimde kendi çıkarlarını kovalamayı tercih etmektedir. Güç dengesi sisteminin dengeleyicisi, ittifakın bağımlı bir tarafı olmadığı ve güçlü konumundan dolayı, dengenin aynı zamanda hakemi, kilit oyuncusu ve kimin kazanıp kaybedeceğine karar verecek aktördür.¹² İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston 1848'de, "İngiltere'nin ne vazgeçilmez dostları ne de kalıcı düşmanları vardır. Sadece daimi çıkarları vardır ve bu çıkarların peşinden koşmak bizim vazifemizdir" sözleriyle İngiltere'nin ittifaklar sistemine bakış açısını ortaya koymuştur.

Güç dengesinin en belirgin örneklerine 19. yüzyıl Avrupa tarihinde rastlamak mümkündür. Klasik güç dengesi sistemi olarak da adlandırılan 19. yüzyıl Avrupa güç dengesi sisteminde, katı bloklar veya iki kutuplu bir yapı söz konusu olmayıp, güçleri birbirine yakın beş ya da altı devletin bulunduğu ve koalisyonların geçişken olduğu bir yapı söz konusudur. Mağlup devletlerin ortadan kaldırılmadığı, ancak sınırların genişleyip daralması gibi toprak kazanımlarının olduğu ve bunun neticesinde oluşan statükonun korunmasının esas olduğu bir sistem mevcuttur. Napolyon savaşlarının sonrasında 1815 Viyana Kongresi ile oluşturulan bu sistem, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, özellikle son çeyrekte, büyük bir değişim geçirmiş, 20. yüzyılın başında sendelemiş, I. Dünya Savaşı'yla da tamamen yıkılmıştır. Avrupa İttifakı ya da Kongre Sistemi'nin çökmesinin temel sebebinin; sistemin aktörlerinin giderek daha saldırgan rekabetçi bir politika izlemeleri ve sisteme sonradan dâhil olan İtalya ve Almanya ile uluslararası diplomasinin daha karmaşık bir şekle bürünmesi olduğu söylenebilir. Özellikle yüzyılın ortalarında meydana gelen

¹² Hans Morgenthau, *Uluslararası Politika*, Çev: Baskın Oran ve Ünsal Oskay, 1. Cilt, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 252-253.

Kırım Savaşı Avrupa'daki güç dengelerini altüst etmiş, sonrasında uluslararası ilişkilerin yeniden anarşist bir hal almasına neden olmuştur. Kırım Savaşı sonrasında, savaş yeniden diplomasinin bir aracı durumuna gelmeye başlamıştır. Böylece Kırım Savaşı, Metternich tarafından kurulan Napolyon sonrası Avrupa İttifaklar Sistemi'nin yıkılmasına sebebiyet verirken, diğer taraftan da 19. yüzyıl diplomasisindeki sürekliliği baltalayarak bir kopuş meydana getirmiştir.¹³ Öyle ki bu kopuş 1870'li yıllara kadar devam etmiştir. Diplomasi trafiği Almanya'nın birleşmesiyle yeniden başlamış ve bu süreklilik Şansölye Bismarck görevde bulunduğu sürece de devam etmiştir. Bismarck, Avrupa'da zekice planlanmış ve bir o kadar da karmaşık ittifaklar tesis ederek, Avrupa'da yeni bir dengenin oluşumunu sağlamıştır. Ancak Bismarck tarafından kurulan bu denge kendisinden sonra devam ettirilememiş ve çökmüştür. Bismarck'ın görevden alındığı yıl olan 1890'dan 1914 yılına kadar, uluslararası sistem yeniden anarşist durumuna geri dönmüş ve sonunda büyük bir savaşla noktalanmıştır.

İngiltere dış dünyayla olan ilişkilerinde sadece ulusal çıkarlarına bağlı kalarak, ittifaklardan olabildiğince kaçınmıştır.

19. yüzyıl boyunca Avrupalı büyük güçlerin, bilinçli bir denge politikası izlemeyi, şartlar mümkün kıldığı müddetçe tercih ettikleri bilinmektedir. Bu denge politikası Avrupa'da her ne kadar geçici bir barış dönemi sağlamışsa da, denge sonunda yine bir savaşla bozulmuş ve yeniden tesis edilmiştir. Çalışmamızın esas konusunu güç dengesi oluşturmadığı için, genel bir giriş olması açısından yukarıdaki genel değerlendirmeyi yapmayı uygun gördük. O nedenle güç dengesi konusunu merak edenler referans olarak kullandığımız çalışmalara bakabilirler.

İngiltere'nin Dış Politika İlkeleri

İngiltere'nin 19. yüzyıl dış politika ilkelerinin temelini, daha önce de bahsettiğimiz üzere, “şahane yalnızlık ve hareket serbestliği” oluşturmuştur. Bu sayede İngiltere dış dünyayla olan ilişkilerinde sadece ulusal çıkarlarına bağlı kalarak, ittifaklardan olabildiğince kaçınmıştır. Tarihsel olarak da İngiltere kendi politikalarını sınırlayabilecek, münferit hareket kabiliyetini yok edebilecek bağitlardan büyük ölçüde uzak kalmayı başarabilmiştir. Kaldı ki İngiltere her zaman “Avrupa Hükümeti” veya “Birleşmiş Avrupa” fikrine karşı çıkmıştır. Ulusal çıkarlarına ket vurabilecek uluslararası yükümlülüklerden kaçınarak, spekülatif politikalarla ziyade, çıkarlarına yönelik tehditler somut olarak ortaya çıkmadıkça, aktif bir müdahale ortaya koymamıştır.

¹³ Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Çev: Savaş Aktur, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s. 83.

1812-1822 tarihleri arasında İngiltere Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Viscount Castlereagh: “Avrupa’nın toprak dengesi bozulursa, İngiltere etkili bir şekilde müdahale eder; fakat soyut karakterdeki bir sorun için kendini yükümlülük altına sokacak en son ülke İngiltere’dir...”¹⁴ demek suretiyle İngiliz politikasının hangi temel üzerine inşa edildiğini ortaya koymuştur. İngiltere’nin dış politikası kayıtsız şartsız İngiliz ulusal çıkarlarına hizmet etmek için tasarlanmıştı. Bunun ötesinde İngiltere, ne Avrupa’nın genel çıkarlarını korumak gibi bir ideale, ne de bu kıtanın jandarmalığına soyunmak şeklinde bir misyona sıcak bakmıştır. Onun en büyük hedefi İngiliz ulusal çıkarlarının önündeki engelleri etkin bir diplomasi yoluyla ortadan kaldırmaktır. Zira Lord Palmerston 1856 yılında İngiliz dış politikasını şöyle tanımlamıştı: “İnsanlar bana politikamızın ne olduğunu sorduğunda... verilebilecek tek cevap şudur: Bir olay ortaya çıktığında, ülkemizin çıkarlarını tek yönlendirici prensip olarak kabul ederek, olayların gerektirdiği en iyi şeyi yapmaya niyetliyiz.”¹⁵ İngiltere her şeyden önce büyük bir sanayi ülkesiydi ve dünya imalat veriminde en büyük paya sahipti. Tam bir tüccar devlet konumunda olan İngiltere, ulusal çıkarlarının ötesinde belirli bir stratejiye ya da *casus belli*’ye gereksinim duymuyordu ve bundan dolayı planlanmış bir dış politikadan ziyade, günün koşullarında ortaya çıkan somut olaylara yönelik pratik çözümler üretmeye çalışıyordu. İngiliz dış politikasına tam manasıyla rasyonalizm hâkimdi ve duygusallığa yol açabilecek dinsel ve ahlaki nosyonlara iltimas tanınmıyordu. Bu politikadan dolayı Lord Palmerston, “bizim ne ebedi müttefikimiz ne de düşmanımız vardır.” demekteydi. İngiliz dış politikasının XIX. yüzyıl boyunca değişmez prensibi, güç dengesini muhafaza etmek olmuştur.

Dış politikada tamamen pragmatik ve rasyonel davranan İngilizler için güç dengesinde status quo’nun korunması elzemdi, çünkü mevcut durumdan en ziyadesiyle fayda sağlayan ülke İngiltere’ydi. Dünya ticaretinin beşte birini elinde tutan Viktorya dönemi İngiltere’sinin çıkarları yeryüzüne o denli yayılmıştı ki, bu durum İngilizlerin katı, değişmez, elastik olmayan ve önceden belirlenmiş bir politikadan ziyade esnek, yumuşak ve geçişken bir siyaset izlemelerini gerekli kılıyordu. Dış siyasetinde faydacı bir yol takip eden İngiltere için, ilişkide bulunduğu devletlerin dış siyasetleri önem arz ettiğinden, istisnai durumlar dışında, ülkelerin içyapılarına müdahil olmadı. Kendi parlamentarizmini diğer devletlere ne sundu ne de dayattı. 1848 yılında Lord Palmerston: “İngilizlerin uyguladığı değişmez prensip, her ulusun isteyerek seçtiği siyasi organı, meşru siyasi organ kabul etmektir”¹⁶ diyordu. Ancak İngiliz çıkarları tehlikeye atılıp tehdit edildiğinde Britanya hükümeti söz konusu devlette reform veya ıslahat yapılması için baskı uyguladı.

14 Kissinger, *age*, s. 80.

15 Kissinger, *age*, s. 87.

16 Kissinger, *age*, s. 94.

İngiltere'nin Yakınoğu Politikası (19.yüzyıl)

İngiltere'nin Yakınoğu'daki ticari menfaatleri arttıka,17 Osmanlı Devleti'ne yönelik bir dış politika geliştirme zarureti içerisine girmiştir. Dış politikada realpolitik ve pragmatist davranan İngiltere için, Osmanlı Devleti ne kalıcı bir dost, ne müttetik ve aynı zamanda İngiliz çıkarlarını bizatihi kendi baltalamadığı müddetçe, ne de düşmanı. Napolyon komutasındaki Fransa'nın, Yakınoğu ve Uzakdoğu'daki İngiliz çıkarlarını yok etmek için 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesi, İngiltere'nin dikkatini Osmanlı Devleti'ne çevirmesine yol açmıştı. Ancak Napolyon'un başarısızlığı ve ardından Fransız gücünün 1815 Viyana Kongresi'nde törpülenmesi, İngiltere'ye rahat bir nefes aldirmişti. Bu surette İngiltere Akdeniz'deki en büyük ve tehlikeli rakibini saf dışı etmiş oluyordu.

19. yüzyıla girerken İngiltere için Akdeniz Havzası, Uzakdoğu ve Hindistan, Amerika'nın bağımsızlığını kazanmasıyla bu kıtadaki sömürge gücünü kaybetmiş olduğundan, daha önemli bir hal almıştı. Amerika gibi ciddi bir sömürgeyi kaybeden İngiltere için Yakınoğu'daki çıkarlarına yönelik dış saldırıları önlemek zaruri bir hal aldı. Bu nedenle İngiltere bu bölgelerde *status quo*'nun korunması yönünde bir dış politika yürütmeye başladı. Bu amaçla bir taraftan Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesini engelledi, diğer taraftan da bölgedeki çıkarlarını koruyabilmek adına 1814 yılında Akdeniz'de önemli bir konumda bulunan Malta Adası'nı kendi topraklarına kattı. İngilizlerin Akdeniz'deki bu hamlesine, Fransızlar 1830 yılında Osmanlı toprağı Cezayir'i işgal ederek yanıt verdi. İngilizler ve Fransızlar arasında Akdeniz'de artan rekabet, karşılıklı işgallerin ardından yerini, yaklaşık elli yıl sürecek bir nüfuz mücadelesine bıraktı.

Bu nüfuz mücadelesinin ilk örneği, Osmanlı vilayeti Mısır'dır. Burada Fransızlar ve İngilizler dolaylı bir hâkimiyet kurma yarışına giriştiler. Zira Avrupa ve bölgesel güç dengesi her iki tarafa da Mısır'ı tek başına işgal edebilme olanağı tanımıyordu. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, giderek merkezi yönetimi alt edebilecek bir güce erişmesi ve bu gücün bölgesel bir hal alması, Paşa'nın en büyük destekçisi Fransa'yı umutlandırırken, Fransa'nın tarihsel rakibi ve düşmanı olan İngiltere'yi de bir o kadar telaşlandırmıştı. Çünkü Ortadoğu uzun zamandır İngiliz malları için büyük bir pazar haline geldiğinden, Paşa'nın Suriye'ye doğru genişlemesi, İngiliz ticari çıkarlarıyla çelişiyordu.18 Nitekim Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan ekonomik gelişmelerden dolayı Avrupalı devletler birbirlerine karşı korumacı önlemler almışlar, özellikle İngiliz mallarının kendi ülkelerine girişine engeller

17 Christine Laidlaw, *The British in the Levant*, Tauris Academic Studies, London, 2010, s. 14-24.

18 Afaf Lıtfi Al-Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*, Çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 64.

getirmişlerdi. Bu nedenle Avrupa dışındaki pazarların önemi son derece mühimdi.

Kavalalı idaresindeki Mısır'da, Fransız etkisi altında güçlü bir yönetimin inkişafı, diğer taraftan İngiliz İmparatorluğu'nun gözbebeği Hindistan sömürgesi için can yakıcı bir tehlike arz ediyordu. İngiltere bu durumu bertaraf etmek için Osmanlı Devleti'ne yanaştı. İngiltere, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun tümünü kapsayacak ve son derecede ayrıcalıklı bir ticaret antlaşması olan Balta Limanı Antlaşması¹⁹ (1838) ile Mısır'ın bölgesel ekonomik bir güç olmasının, ardından da 1840 Londra Antlaşması ile siyasi bir güç olmasının önünü kesti. Bunun sonucunda İngiltere yaptığı antlaşmalarla Osmanlı topraklarını, kendi tüccarlarına elverişli bir Pazar haline getirdi. Bu aşamadan sonra İngiltere, Osmanlı Devleti üzerinde kazanmış olduğu bu avantajı muhafaza etmeye çalıştı.

Osmanlı Devleti'nin kontrolsüz ve beklenmedik bir şekilde ortadan kalkması, İngilizlerin Akdeniz'deki çıkarlarına büyük bir darbe vuracağından, İngiliz diplomasisi için en temel hedef, Osmanlı Devleti'nin beklenmedik çöküşünü ertelemek olmuştur.

Napolyon'un Mısır işgali, Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Rusya ile imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması (1833), İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile daha alâkadar olmasının üç önemli sebebidir. Bu olayların üçü de bölgede İngiliz çıkarlarını tehdit etmiştir. 1833'ten önce İngiliz Dışişleri, Rusya'yı Yakındoğu'da tehlikeli bir rakip olarak düşünmemiştir.²⁰ Çünkü bu tarihe

kadar İngiltere için en ciddi rakip Fransa olmuştur. Bu tarihten sonraki süreçte ise İngilizlerin bölgedeki en önemli rakipleri, Ruslar olacaktır.

İngilizler için, daha önce de bahsettiğimiz üzere, Akdeniz'de status quo'nun korunması birinci derecede önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyaya hakimiyeti ve çok çeşitli dini ve etnik kökene mensup bir toplum yapısına sahip oluşu ve belki de en önemlisi, hakimiyeti altındaki topraklarda dönemin büyük güçlerinin çıkarlarının olması, bu devletin bölünmesi ya da parçalanmasının Avrupa çapında bir savaşa neden olabilecek bir potansiyele sahip olması gibi sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti'nin istikrarı, Avrupa güç dengesinin devamına ve kıtanın istikrarına önem veren İngiltere için önemliydi.²¹ Osmanlı Devleti'nin kontrolsüz ve beklenmedik bir

19 16 Ağustos 1838 tarihinde Sadrazam Reşit Paşa ile İngiltere elçisi Ponsonby arasında imzalanan antlaşmaya göre, ihracattan alınan gümrük vergileri %3'ten %12'ye, ithalattan alınan vergileri ise %3'ten %5'e çıkarırken, iç gümrükten alınan %8'lik vergiden yabancı tüccarlar muaf tutulmuştur. Detaylı bilgi için: Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 204-210.

20 Frank Edgar Bailey, "Palmerston ve Osmanlı Reformu (1834-1839)", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (ed), Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 305.

21 G.R. Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2009, 2-3.

şekilde ortadan kalkması, İngilizlerin Akdeniz'deki çıkarlarına büyük bir darbe vuracağından, İngiliz diplomasisi için en temel hedef, Osmanlı Devleti'nin beklenmedik çöküşünü ertelemek olmuştur. Bu nedenle İngiltere bir taraftan Osmanlı Devleti'ni içten tehdit eden Mehmet Ali Paşa'ya, diğer taraftan da Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzunu artırarak, bir dış tehdit halini alan Rusya'ya karşı önlem almakta gecikmemiştir. Bu doğrultuda İngiltere, 1838 ve 1840 Antlaşmalarıyla bu iki tehdidin önünü kesmiştir.

İngiliz diplomasisi, Akdeniz'de kendi ulusal çıkarlarına yönelik bu iki tehdidin planlarını altüst etmiştir. İngiltere, gerek Mısır işgali, gerek Mehmet Ali Paşa İsyanı gerekse de Hünkâr İskelesi Antlaşması ile bölgedeki çıkarlarının korunmasının ve devam ettirilmesinin, Osmanlı'nın varlığına bağlı olduğunu fark etmiştir. Dolayısıyla bundan sonraki süreçte İngiltere bu varlığı korumayı kendine dış politika hedefi olarak seçmiştir. Bu politikada başarıya ulaşabilmek için, Yakındoğu'da barışın korunması ve İngiliz itibarının artırılmasının gerekli olduğunu görmüştür. Bölgede barışın muhafazası en çok Rusya'nın dizginlenmesine bağlı olduğundan, bu devletin dizginlenebilmesi, Rus politikalarından birinci derecede rahatsız olan Osmanlı ve Avusturya'nın istikrarlı ve güçlü olması gerekli kılıyordu. Böylece Osmanlı, İngiltere'nin korumaya çalıştığı güç dengesinde önemli bir faktör oldu.²²

Rusya'nın Akdeniz'deki çıkarlarına ters düşen ve ayrıca kendisini Hindistan'a bağlayan yolları tehdit eden hareketlerini ciddiye alan İngiltere, reformlar yoluyla Osmanlı Devleti'nin yeniden güç kazanmasını ve Yakındoğu'da Rus karşıtı siyaset izlemesini beklemekteydi.²³ İngilizler, ıslahatlar sayesinde Osmanlı topraklarında yaşayan Gayrimüslimlerin devletten daha memnun hale geleceğini ve böylece Rusya'nın, Slavları ve Ortodoks Hıristiyanları koruma bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasının engelleneceğini düşünmekteydiler.²⁴ Bu amaçla İngiltere, Babıali tarafından bir an önce idari, askeri, sosyal ve mali reformların yapılmasını istemekteydi. Bu kapsamda, Hıristiyanlardan alınan sayım vergisinin kaldırılması, Gayrimüslimlerin orduya alınması, mahkemelerde Hıristiyanlara eşit tanıklık hakkı verilmesi, mahalli meclislere Hıristiyanların daha geniş bir oranda katılması, vergi adaletinin sağlanması²⁵ gibi Hıristiyanları memnun edebilecek ıslahatların ivedi olarak yapılması gerekiyordu. İngiltere tarafından yerine getirilmesi arzu edilen tüm bu ıslahat programı, İngiliz parlamentarizminin bir dayatmasından ziyade,

22 Bailey, *age*, s. 351.

23 A.D. Novıçev, "1839 Gülhane Hatt-ı Hümayını ve Dış Politikadaki Boyutları", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (ed), Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.357.

24 Novıçev, *age*, s. 357.

25 Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Çev: Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 123.

bölgede Rus yayılmacılığının önünü kesmek ve bu sayede de İngiliz çıkarlarını muhafaza etmek içindi.

Balkan topraklarının bir bir elden çıkmasının ardından, Rusya'nın Balkanlar'da uyguladığı olduğu dış politika araçlarını, bu defa Anadolu topraklarında yaşayan Ermeniler üzerinde tatbik koyulması, bölgenin iki büyük rakibi İngiltere ve Rusya'yı yeniden karşı karşıya getirmiştir. İngiltere bu kez, Rusya'nın Ermeniler üzerindeki tesirini yok etmek ve bunlar üzerinde kendi sempatisini oluşturmak için Anadolu'da ıslahat yapması yönünde Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamaya başladı. Buradaki amaç, Rusya'nın Ermeniler vasıtasıyla Basra Körfezi'ne sarkmasını, Mezopotamya'yı kontrolü altına almasını ve Mezopotamya-Batum hattını denetim altında tutması önlemektir.

Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışı

A. Ayastefanos Antlaşması

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra, 13 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Yakınoğu'daki güç dengesi bir kez daha Rusya lehine bozulurken, bu durum aynı zamanda Avrupa güç dengesini de olumsuz yönde etkilemiştir.²⁶ Rusya, Balkan haritasını kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirirken, diğer taraftan da Doğu Anadolu üzerinde yeni bir güç sahası tesis etmek yoluyla, nüfuzunu İskenderun Körfezi'ne kadar genişletmenin peşindeydi. Rusya, bu politikasını Balkanlarda Bulgarlar, Anadolu'da ise Ermeniler üzerinden yürütmeyi planlamıştı. Rusya'nın bu politikayı uygulamaya sokması, 1815 Viyana Kongresi'nden beri Yakınoğu'da ve Avrupa'da statükonun korunmasına ehemmiyet veren İngiltere için tam bir felaket anlamı taşıyordu. Çünkü İngiltere'nin, Hint ticaret yolu münasebetiyle Yakınoğu'da önemli çıkarları vardı ve Napolyon'un Mısır seferiyle bölgede kendi aleyhine bir güç dengesi değişikliğine tahammülü olmayacağını ortaya koymuştu. Şimdi ise İngiltere'nin bölgesel çıkarları, Rus Çarı tarafından tehdit edilmekteydi.²⁷ İngiltere memnuniyetsizliğini ve oluşan tabloya itirazını göstermek için, bir İngiliz filosunu İstanbul önlerine göndermişti.

Çalışmamız Ermeni meselesiyle ilgili olduğu için, biz yazımızda Balkanlar kısmını bir kenara bırakıp, Ermeni meselesi üzerinde yoğunlaşacağız.

Ermeni meselesinin uluslararası bir sorun haline gelmesi Ayastefanos

26 Stephen Haley Allen, *International Relations*, Princeton University Press, 2010, s. 81.

27 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. Ve 19. Yüzyıllar*, Çev: İhsan Durdu vd., Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 387-389.

Antlaşması ile ortaya çıkmıştır. Antlaşmanın 16. maddesi doğrudan Ermenileri konu edinmiştir. Antlaşmanın 16. maddesi şu şekilde kaleme alınmıştır:

*Doğuda Rus askerinin istilası altında bulunup, Osmanlı Devleti'ne iadesi gereken yerlerin tahliyesi, oralarda iki devlet arasındaki iyi münasebetlere zarar getiren karışıklıklara meydan verebileceğinden, Osmanlı Devleti, Ermenilerin oturduğu eyaletlerde mahalli menfaatlerin gerektirdiği ıslahatı vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı emniyetlerini sağlamayı taahhüt eder.*²⁸

Bu maddenin önemini üç şekilde açıklamak mümkündür. Birincisi, Ermeni meselesi olarak bilinen ve günümüzde güncelliğini koruyan sorun ilk kez bir antlaşma metnine girmiştir. İkincisi, bu madde ile Rusya, Osmanlı Devleti'nin içişlerine Ermeniler vasıtasıyla karışma fırsatı ele geçirmiştir. Üçüncü önemli nokta, Rusya'nın, 16. maddede vaat edilen ıslahatlar gerçekleştirilene kadar, işgal etmiş olduğu Osmanlı topraklarında varlığını devam ettirecek olmasıdır. Ayrıca 26. maddeye göre, Rus istilası altındaki topraklardan Rus askeri tamamen çekilinceye kadar Babıâli, idareye asla müdahale etmeyecekti.

Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin, tüm yerleşme bölgelerinde azınlık bir nüfusa sahip olmalarına ve "Ermenistan" diye tarif ettikleri altı vilayette, 1878 tarihine kadar hiçbir politik talepleri olmamalarına rağmen, ruhani liderleri Patrik Nerses Varyabedian önderliğinde kendi yönetimlerini kurma arzusu, onları Avrupalı güçlerin bir piyonu haline getirdi.²⁹ Şüphesiz, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nden yaşanan kopmalar Ermeni aydınlarını, milli devlet kurma yolunda heveslendirmişti.³⁰ Ancak onları, imparatorluktan ayrılan halklardan ayıran en temel fark, nüfuslarının azınlıkta olmalarıydı. 16. madde, madde metninden de açıkça anlaşıldığı gibi, ne Ermenistan lafzını içeriyor ne de, bir Ermenistan'ın kurulmasını öngörüyordu. Sadece Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde birtakım ıslahatların yapılmasını teminat altına alıyordu.

Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin, tüm yerleşme bölgelerinde azınlık bir nüfusa sahip olmalarına ve "Ermenistan" diye tarif ettikleri altı vilayette, 1878 tarihine kadar hiçbir politik talepleri olmamalarına rağmen, ruhani liderleri Patrik Nerses Varyabedian önderliğinde kendi yönetimlerini kurma arzusu, onları Avrupalı güçlerin bir piyonu haline getirdi.

28 Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, University of California Press, London, 1963, s. 27; Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, Haz: İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 578-579.

29 Alan Palmer, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu [Bir Çöküşün Tarihi]*, Çev: Belkis Çorakçı Dışbudak, T.İşbankası Yay., İstanbul, 2003, s. 182-183; Guenter Lewy, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, Çev: Ceren Elitez, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 25; Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, Çev: Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2000, s. 249-252.

Kaldı ki ortada, Ermenistan diye tanımlanacak belirli bir toprak parçası da yoktu.³¹ Diğer taraftan Rusya, 1828 Türkmençay Antlaşması ile İran'dan Erivan'ı ve üzerinde çok sayıda Ermeni'nin yaşadığı diğer toprakları da kendi hakimiyeti altına almıştı.³² Ermenilerin yoğun yaşadıkları bu toprakların Rusya'ya dahil edilmesiyle, Rusya'nın Ermeniler üzerindeki nüfuzu artmaya başlamıştı. Bu aynı zamanda Rusya topraklarında, özellikle de Osmanlı sınırında yaşayan Ermenilerin sayısının artması anlamına geliyordu.

Dolayısıyla "Ermenistan" diye tabir edilen topraklarda milli bir Ermeni devletinin kurulması Rusya'nın işini zorlaştıracağından, Rusya'nın böyle bir plana destek vermesi realpolitik açıdan uygun değildir. İşte bu sebeple Rusya, gerek Rus-İran Savaşı'nda gerekse de Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordularına gönüllü destek veren Ermenilere, Rus milli çıkarlarını zedelemeyecek bir şekilde Ayastefanos Antlaşmasınının 16. maddesiyle vefa borcunu ödemiştir. Zira Rusya bölgede kurulacak milli bir devlete, Basra-Karadeniz hattını baltalayacak olmasından dolayı sıcak bakmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında 16. madde, hem Ermenileri ihmal etmeyerek onların Rusya'dan kopmasının önünü alıyor, hem de Rusya'nın fiili işgaline meşruiyet kazandırarak, Basra-Batum-İskenderun üçgeninde Rusya'ya geniş bir hareket alanı sağlayarak bölgede Rus ulusal çıkarlarına önemli katkı sağlıyordu.

B. Berlin Antlaşması

Altmış dört maddeden oluşan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenileri konu edinmiştir. Antlaşmanın 61. maddesi şu şekildedir:

Madde 61: "*Ermeni sakin olan vilayet hakkında ahkâm-ı adliye*

Babiali ahalisi Ermeni bulunan vilayatta ihtiyacat-ı mahalliye için icab ettiği ıslahatı bila-tehir icra ve Ermenilerin Çerkes ve kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeği taahhüd eylemiştir. Ve bu babda ittihaz olunacak tedbiri ara sıra devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşarünileyhim tedabir-i mezkurenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir."³³

30 Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu", Hasan Celal Güzel (ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 105.

31 Roy Douglas, "Britain and the Armenian Question, 1894-7", *The Historical Journal*, Vol. 19, No. 1 (Mar., 1976), pp. 113-133, s. 113.

32 Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, Çev: Figen Dereli, İnkilap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 343.

33 Yusuf Sarımay, "Rusya'nın Türkiye Siyaseti'nde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt I, Sayı 2, Yaz 2008, s. 78.

Ermenileri konu edinen her iki antlaşmanın maddeleri karşılaştırıldığı zaman, Berlin Antlaşması ile sorunun uluslararası bir boyut kazanmış olduğu hemen görülecektir. Diğer bir ifadeyle, Rusya'nın Ermeniler üzerindeki nüfuzu ortadan kaldırılarak, yerine uluslararası bir denetim getirilmiştir. Avrupa güç dengesinin ve Avrupalı devletlerin menfaatlerinin yeniden ele alındığı Berlin Kongresi'nde, Rusya'nın savaş yoluyla kazandığı galibiyetin meyvelerini tek başına yemesi engellenmiştir. Aynı zamanda Rusya'nın ileride tek taraflı olarak Osmanlı Devleti'ne müdahalede bulunmasının önü kesilmek istenmiştir. Bu anlamda Ayastefanos Antlaşması ile Ermenileri koruması altına alan Rusya'nın bu politik girişimi, Berlin Antlaşması ile son bulmuştur. Berlin Antlaşması diğer taraftan Rusya'nın, Asya'nın hakimi olma yolundaki ümitlerini ve son savaşta kazanmış olduğu prestiji yerle bir etmiştir.

Rusya'nın, yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İran üzerinde elde etmiş olduğu hakimiyet, Türkistan topraklarını bir bir işgali ve sonunda İstanbul'a varması, Yakınoğu, Ortadoğu ve Uzakdoğu'nun en büyük emperyal gücü olan İngiltere'nin ulusal menfaatlerinin rizikolu bir dönemece girmesine neden olmuştur. Rusya'nın üç koldan İngiliz çıkarlarına saldırması, Avrupa'daki statükoyu korumaya hevesli İngiltere için üstesinden gelmesi gereken birincil tehditlerdir. Rusya'nın sürekli olarak, "Ortodoksluk ve Slavlık davası uğruna" Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesi ve güç dengesinde giderek yarı-hegemonik bir güce ulaşması, İngiltere'nin Rusya'nın elinden batı kamuoyunu etkileyebilecek ahlâki nosyonları almasını gerekli kılmıştır. Ahlaki görevlerin elinden alınmasıyla Rus ordusunun tüm bahaneleri de ortadan kaldırılmış oluyordu. Ermenilerin Berlin Antlaşması ile Rusya'nın elinden alınması, en çok İngiltere'nin bu amacına hizmet etmiştir. Böylece her iki devlet tarafından, ulusal çıkarlarına hizmet etmek için düşünülen Ermeniler, bu iki emperyal gücün çıkarları uğruna, arada telef olup gitmişlerdir.

C. Kıbrıs Antlaşması

Kıbrıs Adası, 4 Haziran 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan ittifak antlaşmasının bir hükmü gereğince İngiltere'ye bırakılmıştır. Kuşkusuz bu antlaşmayı 93 Harbi'nin sonuçları doğurmuştur. Rusya'nın 93 Harbi sonrasında elde etmiş olduğu toprak kazanımlarıyla, Batum-Basra ticaret yolunu denetim altına alması ve ayrıca Balkanlarda yaratmış olduğu yeni siyasi düzen bölgesel güç dengesini değiştirmiştir. Bu değişiklikten en çok da İngiltere rahatsız olmuştur. Zira Rusya, artık, İngiltere'nin bölgesel çıkarlarını doğrudan tehdit eder bir konuma yükselmiş, tıpkı yüzyılın başlarında Fransa'nın yaptığı gibi, İngiltere'nin Yakınoğu'daki en büyük rakibi olmuştur. İngiltere Rusya'nın bu hamlesine bir önlem olarak, gerekli bölgesel/mekansal araştırmaları tetkik ettikten sonra, Kıbrıs'a konuşlanmayı uygun bulmuştur. Sonuçta, yukarıda bahsi geçen antlaşmayla İngiltere Kıbrıs'a yerleşmiştir.

İngiltere'nin Kıbrıs'a yönelik bu atılımı, yüzyılın başında Malta'yı işgaliyle benzerlik gösterir. İkincisi Fransa'nın, birincisi de Rusya'nın Akdeniz yayılmacılığına karşı alınmış bir tedbirdir.

4 Haziran 1878 tarihli Büyük Britanya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Savunma İttifakı Antlaşması iki maddeden oluşur. 1 Temmuz 1878 tarihinde bu antlaşmaya bir de ek konulmuştur. Antlaşma, Kıbrıs'ı İngiliz idaresine bıraktığı için daha çok, Kıbrıs Antlaşması olarak bilinir. Antlaşma İngiltere'nin İstanbul elçisi Henry Layard ile Hariciye Nazırı Saffet Paşa tarafından imzalanmıştır. Birçok yerli ve yabancı akademisyen ve yazar, Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesini Berlin Kongresi'nin bir sonucu olarak yazmıştır. Halbuki Kıbrıs Antlaşması, Berlin Kongresi'nden dokuz gün önce imzalanan gizli bir antlaşmadır.

Konumuz açısından bizi Kıbrıs Antlaşması'nın birinci maddesi ilgilendirdiğinden, bu madde üzerinde yoğunlaşmaya çalışacağız. Kıbrıs Antlaşması'nın birinci maddesi şu şekildedir:

Rusya Devleti Batum ve Ardahan ve Kars veyâhûd mevâkı-i mezkûreden birini yed-i zabtında tutup da ileride her ne vakit olursa olsun mu'âhede-i kat'ıyye-i sulhiyye ile ta'yîn olunan Asya memâlik-i şâhânesinden bir kısmını daha zabt ve istîlâya tasaddî edecek olursa ol hâlde İngiltere Devleti memâlik-i mezkûreyi silâh ile muhâfaza ve müdâfa'a etmek üzere Saltanat-ı Seniyye ile birleşmeyi ta'ahhüd eder ve buna mukâbil zât-ı hazret-i pâdişâhî dahi Memâlik-i Mahrûse'de bulunan teba'a-i Hristiyânîyye vesâ'irenin hüsn-i idâre ve himâyelerine müte'allik ileride devleteyn beyninde kararlaştırılacak olan islâhât-ı lâzimeyi icrâ edeceğini İngiltere Devleti'ne va'd ile berâber devlet-i müşârun-ileyhâyı ta'ahhüdât-ı vâkı'asının icrâsınca lâzım gelen vesâ'iti te'mîn edebilecek bir hâle koymak için kendisine Kıbrıs cezîresini tahsîs ve asker ikâmesiyle cezîreyi idâre etmesine muvâfakat eyler.³⁴

Antlaşmanın birinci maddesinin İngilizce versiyonu ise şöyledir:

If Batoum, Ardahan, Kars or any of them shall be retained by Russia, and if any attempt shall be made at any future time by Russia to take possession of any further territories of His Imperial Majesty the Sultan in Asia, as fixed by the Definitive Treaty of Peace, England engages to join His Imperial Majesty the Sultan in defending them by force of arms. In return, His Imperial Majesty the Sultan promises to England to introduce necessary Reforms, to be agreed upon later between the two Powers, into the government and for the protection of the Christian and

34 Osmanlı idaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2000, s. 58.

*other subjects of the Porte in these territories. And in order to enable England to make necessary provision for executing her engagement, His Imperial Majesty the Sultan further consents to assign the Island of Cyprus to be occupied and administered by England.*³⁵

Antlaşmanın birinci maddesi ilk bakışta oldukça basit ve anlaşılır görünmektedir. Üzerine düşünüp kafa yordüğümüzda ise, söz konusu maddenin karmaşık ve muğlak olduğu göze çarpar. Öyle ki, 16 Temmuz 1878 tarihinde İngiliz Parlamentosu'nda bile, Kıbrıs Antlaşması'nın muğlaklığı tartışılmıştır.³⁶ Burada muğlak olan en önemli ifade, “*Memâlik-i Mahrûse'de bulunan teba'a-i Hıristiyâniyye vesâ'irenin hüsn-i idâre ve himâyelerine müte'allik ileride devleteyn beyninde kararlaşdırılacak olan îslâhât-ı lâzimeyi icrâ edeceğini...*” birinci maddenin bu kısmıdır. İfade belirsiz ve elastik olduğu için her yöne çekilebilir. İfadenin belirsizliği kullanmış olduğu tanımlamalardan ileri gelmektedir. Örneğin antlaşmada geçen “*Memâlik-i Mahrûse*” lafzından tam olarak neyi anlamamız gerekmektedir. Örneğin, önde gelen Türk tarihçilerinden Enver Ziya Karal ve Kemal Karpat'ın *Memâlik-i Mahrûse*'den Doğu Anadolu'yu kastettikleri anlaşılmaktadır.³⁷

Ancak Memâlik kelimesinin iki anlamı vardır. Birincisi memleket kelimesinin çoğulu manasındaki memleketler, ülkeler ve diyarlardır.³⁸ Bu anlam itibariyle memâlik sözcüğü hitat³⁹ kelimesiyle eş anlamlıdır. Örneğin Seydi Ali Reis'in *Mir'âtü'l-memâlik* (Ülkelerin Aynası) adlı eserindeki memâlik kelimesi sözcüğün ilk anlamındaki ülkeler kelimesini tanımlamak için kullanılmıştır. Memâlik kelimesi ikinci olarak, bir devletin toprağı anlamında kullanılır. Buradaki anlam açıkça görüldüğü üzere, bir devletin hakimiyeti altındaki toprakları vurgulamak için kullanılmaktadır. Örnek verecek olursak; *Memâlik-i Osmaniye*, *Memalik-i Şahane*, *Memâlik-i Devlet-i Ali* şeklindeki adlandırmaların tamamı Osmanlı ülkesini tanımlamak için kullanılmıştır. Memâlik-i Osmaniye, Memalik-i Şâhâne, Memâlik-i Devlet-i Ali adlandırmalarının yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin Memâlik-i Mahrûse ve Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne olarak da tanımlandığını görmekteyiz. Bu tanımlamalardan kasıt, devletin belli başlı çekirdek bölgeleri değil, imparatorluğun en uzak vilayetlerini de kapsayan bütünüdür.⁴⁰ Nitekim, büyük

35 George Hill. *A History of Cyprus: The Ottoman Province The British Colony, 1571-1948*. Vol. 4. Cambridge University Press, 1952, s. 300-301.

36 *Hansard Parliament Debate, HL Deb 16 July 1878 vol 241 cc1572-5*.

37 Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 130-131; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 92. Bu konuda örnekleri çoğaltmak mümkündür.

38 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 13. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 1996, s. 610.

39 Hitat: iklimler, diyarlar, ülkeler, memleketler. Hitat kelimesinin tekil hali hitta'dır. Kaynak için bkz: Devellioğlu, *age*, s. 364.

40 Reşat Kasaba, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 183; Özlem Kumrular, *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 201.

Osmanlı alimi Ahmet Cevdet Paşa, "... Devlet-i Aliyyenin zayıf ve kuşkulu zamanı olmasaydı İran'ın pek çok yerleri memâlik-i mahrusa'ya katılabilirdi..."⁴¹ sözleriyle, memâlik-i mahrusa'nın anlamını açık bir ifadeyle ortaya koymuştur. Bahsi geçen kavramlar arasına hukuki/siyasi bir ayırım ekleyecek olursak, diyebiliriz ki, Osmanlı Devleti'nin adı; Devlet-i Osmaniye, ülkenin adı ise Memalîk-i Mahrusa-i Şahane'dir.⁴² O halde Memâlik-i Mâhrûse lafzının geçtiği bilgi ve belgelerden, tüm Osmanlı topraklarının kastedilmiş olduğunu anlamamız gerekecektir. Zira gerek Osmanlı Devleti'ne ait resmi yazışma ve antlaşma metinlerinden gerekse de Osmanlı coğrafyasını konu alan eserlerden bu durumu kolayca anlamak mümkündür. Kaldı ki, 29 Nisan 1920 gibi geç bir tarihte, TBMM tarafından kabul edilen Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinde ülke toprakları memaliki mahrusa-i şahane olarak adlandırılmıştır.

Memâlik-i Mâhrûse bahsine ilişkin şu sonuca varabiliriz; antlaşmada doğrudan Doğu Anadolu hükmü yer almaz. Burada kastedilen tüm Osmanlı topraklarıdır. Bu anlamda Memâlik-i Mâhrûse'yi Doğu Anadolu ile sınırlandırmak mümkün değildir. Antlaşmanın kast ettiği ya da işaret ettiği topraklar Doğu Anadolu'dur demek bile gerek siyaset bilimi gerekse dilbilim açısından sakıncalıdır. Zira antlaşmanın bu hükmü üzerinde duran Ermeni tarihçilerin ve yazarların büyük bir çoğunluğu Memâlik-i Mâhrûse'yi "Armenia" olarak adlandırmışlardır.⁴³ İşin daha ilginç tarafı bazı Türk tarihçi ve yazarlar, yabancı kaynaklarda⁴⁴ geçen, "Porte promised England to introduce reforms into Armenia" şeklindeki yanlış bilgiyi doğruymuş gibi aynen alıp Türkçeye çevirmişlerdir.

Antlaşmanın yanlış sunulan ifadelerinden bir diğeri ise, "*teba'a-i Hıristiyanîyye vesâ'irenin*", "*Christian and other subjects of the Porte*" tanımlamalarının doğrudan Ermenileri konu edinmiş olduğu meselesidir. Başta Enver Ziya Karal, Kemal Karpat, Bilal Şimşir, Cevdet Küçük gibi tarihçiler Kıbrıs Antlaşması'nda Ermeni bahsine vurgu yaparlar. Ancak antlaşmanın hükümlerinde kati surette Ermeni hükmü yer almaz. Ancak madde hükmünden yola çıkarak, şu yorumu yapmamız mümkündür. Antlaşmada söz konusu olan, Hıristiyanlara yapılması öngörülen ıslahatlar, Ermenileri de içermektedir. Zira Ermeniler Hıristiyan'dır. Bunun haricinde antlaşmayı, "Osmanlı Devleti Anadolu'da Ermenilerin sakin olduğu vilayetlerde şartları İngiltere ile kararlaştırılacak ıslahatı tatbik etmeyi taahhüt etmekteydi"⁴⁵ şeklinde yorumlamak hem eksik hem de yanlış olacaktır. Madde açık bir şekilde

41 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cild I, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 77.

42 Bedri Gürsoy, "Osmanlı İmparatorluğu mu? Osmanlı Türk Devleti mi?", *Prof. Dr. Reşat Aktan'a Armağan*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982, s. 1.

43 Nalbandian, *age*, s. 28.

44 Daha çok Ermeniler tarafından yazılan kaynaklar.

45 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986, s. 12.

Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanların tamamından bahsetmektedir. Bu nedenle, antlaşmanın sadece ve sadece Ermenileri konu edinmiş olduğu söylenemez. Söz konusu maddenin içeriğini bu şekilde sunmak, kuşkusuz, maddenin hukuki niteliğini değiştirecektir. Ayrıca böyle bir sunum, sanki Osmanlı Devleti Kıbrıs Antlaşması ile Ermeni Meselesi konusunda bir taahhüt vermiş gibi bir yargının oluşmasına yol açacaktır. Ancak böyle bir durum söz konusu değildir.

Kıbrıs Antlaşması'nda, ne Ermenistan ne Doğu Anadolu ne de Ermeni adı geçer.⁴⁶ Burada şu noktayı da hatırlatmakta fayda vardır. Antlaşmanın metinsel içeriği ile kapsayıcılığı arasındaki ayrımı en sarih şekilde ortaya koymak önem arz etmektedir. Antlaşmanın metni açık bir biçimde Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanlara reform yapılmasından bahseder. Hıristiyanları, "Ermeniler", Osmanlı topraklarını da "Doğu Anadolu" ya da birçok Ermeni ve yabancı yazarın yaptığı gibi "Ermenistan" olarak veyahut "Ermenilerin meskun bulunduğu vilayetler" şeklinde yeniden yazmak, madde metnini tahrif etmekten başka bir şey değildir. Yabancı kaynakları kayıtsız şartsız doğru kabul edip, hiçbir mukayeseye tâbi tutmaksızın eleştiri süzgecinden geçirmeyen Türk akademisyen ve yazarlar, tahrif edilmiş madde üzerinden yorum yapmışlardır. Öyle anlaşılıyor ki, antlaşmanın metni ile yorumu birbirine karıştırılmıştır. Madde üzerine yapılan yorumlar, antlaşmanın hakiki metniymiş gibi yazılmıştır.

İngiltere, Kıbrıs Antlaşması'nı geniş bir biçimde ele almıştır. Antlaşma metninde, "*Memâlik-i Mahrûse'de bulunan teba'a-i Hıristiyânîyye vesâ'irenin*" ya da "*Christian and other subjects of the Porte*" yer alan Türkçe ve İngilizce versiyonlardan da anlaşılacağı üzere burada sadece Hıristiyanlar söz konusu değildir. *Vesâ'ire*'den ya da *other subjects*'ten ne kast edildiği tam olarak belli değildir. Nicolae Jorga'ya göre İngiltere, Anadolu'da Hıristiyanlar ve Müslümanlar için sadece huzur ve düzen istemektedir.⁴⁷ Jorga'nın antlaşma üzerine yapmış olduğu bu yorumdan hareketle, İngiltere Osmanlı topraklarında yaşayan tüm özneler için reform yapılmasını istemektedir sonucuna varabilir miyiz? Kelimenin muğlaklığı dolayısıyla bu noktada belirtilmek istenilen durumun ya da işaret edilen öznenin kim olduğu konusunda kesin konuşmak mümkün değildir. Ancak öyle anlaşılıyor ki, İngiltere'nin ilerleyen zamanda, ortaya çıkabilecek durumlara göre *other subjects*'in içini kendi çıkarlarına uygun bir biçimde doldurmayı planlamış olması muhtemeldir. Ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde şu an bu belirsizliği ortadan kaldırmak mümkün gözüküyor.

46 Arman J. Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830s to 1914, USA, 2003, s. 74.*

47 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, Cilt 5, Çev: Nilüfer Epeçli, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 505.

Kıbrıs Antlaşması üzerine genel bir değerlendirme yapacak olursak kısaca şunları söyleyebiliriz. Birinci olarak, İngiltere Akdeniz’de Rus yayılcılığının önünü alabilmek ve kendini Akdeniz’de daha güvenli hissedebilmek için, Yakındoğu’nun önemli bir adası olan Kıbrıs’ı hakimiyeti altına alarak stratejik bir üs elde etmiştir. İkincisi, İngiltere yukarıda tartıştığımız hususları maddeleştirerek, Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan tebaanın koruyuculuğunu üzerine almıştır. Böylelikle İngiltere Protestan, Katolik ve Ortodoks ayrımı ve ayrıca etnisite vurgusu yapmaksızın, belki de Müslümanları bile kapsayacak şekilde antlaşma metnini geniş tutmuştur. İngiltere, madde metnine doğrudan Ermeni ıslahatını koymayarak, Osmanlı Devleti üzerindeki

İngiltere, madde metnine doğrudan Ermeni ıslahatını koymayarak, Osmanlı Devleti üzerindeki etki alanını daraltmamış, bunun yerine, Memâlik-i Mahrûse’de bulunan teba‘a-i Hıristiyâniyye vesâ’irenin iyi bir şekilde idare ve himaye edilmesinde Osmanlı Devleti’ni kendine karşı sorumlu hale gelmiştir.

etki alanını daraltmamış, bunun yerine, *Memâlik-i Mahrûse’de bulunan teba‘a-i Hıristiyâniyye vesâ’irenin* iyi bir şekilde idare ve himaye edilmesinde Osmanlı Devleti’ni kendine karşı sorumlu hale gelmiştir. Bunun sonucunda İngiltere, Rusya’nın Ayastefanos Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti’nin ıslahatına tek taraflı müdahale etme hakkına benzer bir hak elde etmiştir.⁴⁸ İleride de görüleceği üzere İngiliz hükümetleri bu hak doğrultusunda Babıali’ye reformlar konusunda baskı yapacaklardır. Son olarak üçüncüsü, Kıbrıs’ın alınmasının sembolik bir anlamı vardı. İngiltere, bir Osmanlı toprağı olan Kıbrıs’a götüreceği medeniyet sayesinde, diğer Osmanlı topraklarının nasıl yönetilmesi

gerektiğine dair bir örnek sunacaktı.⁴⁹ Bir bakıma İngiliz medeniyeti Osmanlı yönetimine fiili olarak sunulacaktı.

Sonuç olarak, İngiltere 93 Harbi’nden perişan bir vaziyette çıkmış Osmanlı Devleti’nin karşısında mukayese edilemeyecek derecede güçlü bir konumda bulunuyordu. Bu gücünün farkında olarak İngilizler gerek görselerdi, Kıbrıs Antlaşması’na hiçbir yoruma ve belirsizliğe mahal vermeyecek şekilde, antlaşmaya doğrudan Ermeni ıslahatı konusunu yerleştirebilirlerdi. Yani Ayastefanos Antlaşması’nda geçen şekliyle Ermenileri bu antlaşmaya katabilirlerdi. Fakat bunu yapmadılar. Çünkü 30 Mayıs 1878 tarihli İngiliz-Rus gizli antlaşması ile İngiltere ve Rusya, Berlin Antlaşması konusunda aralarında anlaşmışlardı. Bu sebeple, İngiliz diplomasisi, bu gizli antlaşmadan dört gün sonra imzalayacakları gizli Kıbrıs Antlaşması’na Ermeni meselesini yerleştirmemiş, ancak Ermenileri de kapsayacak bir düzenlemeyle kendilerine

48 Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev: Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 394-395.

49 Peter Marsh, “Lord Salisbury and the Ottoman Massacres”, *Journal of British Studies*, Vol. 11, No. 2 (May, 1972), pp. 63-83, s. 71.

diplomatik manevra alanı yaratmışlardır. Diğer taraftan, İngiliz diplomasisi Rusya'nın, reformları bahane ederek, Osmanlı Devleti'ne karşı tek taraflı olarak müdahalede bulunma hakkını ortadan kaldırmıştır. Ayastefanos'un yerini alan Berlin Antlaşması ile ıslahatlar noktasında Osmanlı Devleti'ne kolektif bir müdahale hakkı sağlanmıştır. Dış politikasında ittifaklardan uzak durmayı ve hareket serbestliğini benimsemiş İngiliz diplomasisi, Berlin Antlaşması ile Rusya'nın Anadolu ıslahatı konusunda elini kolunu bağlarken, Kıbrıs Antlaşması ile de kendine tek taraflı bir müdahale hakkı sağlayarak dış politikasındaki hareket serbestliğini muhafaza etmiştir. Ayrıca Kıbrıs Antlaşması'na koymuş olduğu, yukarıda tartıştığımız, tanımlamalar Osmanlı topraklarında var olan diğer sorunları da hesaba katarak ele alınmıştır. Sanıldığına aksine, İngiltere Kıbrıs Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne sadece Ermeni sorunu üzerinden değil, aynı zamanda Girit, Bulgaristan, Epir, Tesalya, Mısır, Kıbrıs, kısacası tüm Osmanlı toprakları üzerinden bakmıştır.

Kıbrıs Antlaşması'nın Ermeni meselesi konusunda iki önemli sonucu olmuştur. Bunlardan ilki, antlaşmayla Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanlara ıslahat yapılması sözünü koparan İngiltere, Ermeni sorununun alevlendiği dönemlerde antlaşmanın bu hükmüne dayanarak Babıali'ye ıslahat yapması noktasında sürekli uyarılarda bulunmuş, diplomatik notalar vermiş, hatta güç kullanmakla Babıali'yi tehdit etmiştir. İkincisi ise, Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesiyle, Ada'nın kısa zaman sonra, Ermeni isyancıların yuvası haline gelmiş olmasıdır.⁵⁰ Ancak burada ikinci noktayı belirtmekle yetinip, detaylandırmayacağız. Çalışmamızın esas konusu birinci husus olduğu için bu konu üzerinde yoğunlaşmaya çalışacağız.

Kıbrıs Antlaşması'nın muğlâk bir şekilde kaleme alınmış olduğundan bahsetmiştik. Antlaşmanın imzacı devletleri olan İngiltere ve Osmanlı Devleti, antlaşmanın içeriği konusunda aralarında tam olarak bir mutabakata varamamışlardır. Her iki tarafın da antlaşmanın hükümlerinden anlamış oldukları anlam farklı olmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury, İstanbul Elçisi Layard'a göndermiş olduğu 8 Ağustos 1878 tarihli mali, adli ve idari konuları içeren reform paketini Kıbrıs Antlaşması'nın hükümlerine dayandırmıştır.⁵¹ Osmanlı Devleti'nin iç nizamını yeniden ele alan ve egemenlik haklarını yerle bir eden bu teklifleri Padişah II. Abdülhamid, Salisbury'nin reform teklifine vermiş olduğu 14 Ağustos 1878 tarihli cevabi yazıda, Kıbrıs Antlaşması'nın İngiliz hükümeti tarafından yanlış değerlendirilmiş olduğunu, ayrıca antlaşmaya koymuş özel ibareyle bu muğlâklığı ortadan kaldırdığını ifade ederek söz konusu paketi reddetmiştir.⁵²

50 İsmail Şahin, "Ermeni Olayları Sırasında Kıbrıs Adası'nın Rolü (1878-1900)", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 8, Sayı 31, 2012, s. 57-81.

51 İslahat programı hakkında bkz: Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986, s. 18.

52 Küçük, *age*, s. 18-22.

Sultan Abdülhamid, Kıbrıs Antlaşması'nın imzalanmasının ardından antlaşmanın muğlâk oluşunu fark etmiş ancak gerek İngilizlerin aceleci ve tehditkar tutumu, gerekse de devletin geleceğinin ele alınacağı Berlin Kongresi'nin yaratmış olduğu telaş nedeniyle antlaşmayı bu haliyle kabul etmek zorunda kalmıştır. Padişah, bir çare olur ümidiyle, son bir hamleyle Kıbrıs Antlaşması'nın üzerine kendi el yazısıyla "Hukuk-u Şahaneme asla hâlel gelmemek şartıyla muahedeyi imza ederim"⁵³ diyerek antlaşmaya onayını vermiştir. Padişah 15 Temmuz 1878 tarihli bu adımla hükümlerini yani egemenlik haklarını koruma altına almayı planlamıştır. Padişahın bu şerhine karşılık İngiltere Kraliçesi de İstanbul Elçisi Layard vasıtasıyla, "Britanya Elçisi, Majesteleri Padişah Hazretlerinin de anladığı gibi, savunma ittifakı antlaşmasının 15 Temmuz 1878 tarihi ile onanması sonucunda, Padişahın hükümlerini haklarına hiçbir şekilde zarar gelmeyeceğini beyan eder" ifadelerini içeren bir senet vermiştir.⁵⁴ Böylece Padişahın son diplomatik hamlesi, Kraliçenin kabulüyle, karşılık bulmuştur. Ancak ileride de görüleceği üzere, İngiltere hükümetleri vermiş oldukları bu senete mugayir davranıp, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını göz ardı edecekler, buna mukabil de Padişah her defasında bu senedi karşı tarafa hatırlatacaktır. Anlaşılacağı üzere, Sultan Abdülhamid'in 14 Ağustos 1878 tarihli İngiliz hükümetine vermiş olduğu cevabi yazıda vurgulamış olduğu "özel ibare"den kastetmiş olduğu husus az önce izah etmeye çalıştığımız durumdur.

İngiltere, Osmanlı topraklarında özellikle de Ermenilerin yaşadığı doğu vilayetlerinde reform yapılması için sürekli olarak Osmanlı Devleti'ni baskı altında tutmuş, Osmanlı hükümetlerine sık sık diplomatik notalar vermiştir. Diplomatik notalarda ıslahatların ne şekilde, nereleri ve neleri kapsamaması gerektiği belirtildikten sonra, notaya hukuki dayanak olarak Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ve Kıbrıs Antlaşması gösterilmiştir. İngiliz hükümetleri, Babıali'ye vermiş oldukları notalardan tatminkar neticeler alamayınca, bu defa Osmanlı Devleti'ni, Rusya'ya karşı koruma taahhüdü içeren Kıbrıs Antlaşması'nı uygulamamakla tehdit etmeye başlamıştır. Örneğin, 17 Temmuz 1879 tarihli bir notada İngiltere, üzerinden bir yıl geçmiş olmasına rağmen Anadolu ıslahatı noktasında Osmanlı hükümetlerinin henüz olumlu bir adım atmamış olduğunu, bu durumdan İngiliz kamuoyunun çok rahatsızlık duyduğunu ve eğer süreç bu şekilde devam ederse, İngiltere'nin de Kıbrıs Antlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini Babıali'ye hatırlatmıştır.⁵⁵

Kıbrıs Antlaşması yoluyla Osmanlı Devleti üzerinde, Hindistan modeli bir

53 Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi I (1878-1960)*, Kaynak Yayınları, Ankara, 1984, s. 27.

54 Gürel, *age*, s. 27.

55 Küçük, *age*, s. 43.

yönetim kurmayı planlayan İngiltere,⁵⁶ kendi gücünden ve Osmanlı'nın zayıflığından istifade ederek her defasında sanki Hindistan Genel Valisi'ne emir veriyormuş gibi Osmanlı Devleti'nin içişlerine yön vermeye çalışmıştır. Ancak Sultan Abdülhamid'in Kıbrıs Antlaşması üzerinde yapmış olduğu son diplomatik hamlesi, İngiltere'nin girişimlerini engelleme hukukiyetini Osmanlı Devleti'ne kazandırmıştır. Dolayısıyla İngiltere'ye ıslahatlar konusunda tek taraflı girişimde bulunma yetkisi veren hüküm, Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanlarıyla sınırlandırılmıştır. Hal böyle olunca, İngiltere'nin Kıbrıs Antlaşması'na dayanarak vermiş olduğu notalar, Padişah ve Babıali tarafından devletin egemenlik yetkileri kapsamında değerlendirmeye alınmıştır. Öyle ki, 14 Ocak 1882 tarihinde İngiltere Elçisi Dufferin ile Padişah Abdülhamid arasında geçen görüşme sonrasında, Padişah Babıali'yi Kıbrıs Antlaşması konusunda aşağıda verildiği gibi açık bir şekilde uyarmıştır:

Görüşme sırasında büyükelçi, ıslâhatın yapılmasının Berlin Protokolü kapsamında yer almakla beraber, bu girişimlerin Kıbrıs Sözleşmesi'nin içeriğinden de kaynaklandığını ima etmiştir. Ancak büyükelçinin sözü edilen evrakı takdim, ıslâhat yapılmasını tavsiye ve tamamen içişlerinden sayılan bir çok konu ve ifadelere girişmek istemesi adeta bir müdahale demek olduğundan şayet kendisi bu hareketini Kıbrıs Sözleşmesi'ne dayandırmak düşüncesinde bulunuyor ise, bu anlaşma daha önce "Osmanlı Devleti'nin haklarına zarar gelmemesi" açık şartıyla onaylanmış ve bu şart ile kayıt altına alınması da, "bir zaman sonra İngiltere Devleti tarafından böyle yersiz ve kabul edilemez bir teklifleri sürülmesine meydan vermemek" düşüncesine dayandırılmıştır. Bundan dolayı da kendisinin bu gibi ifade ve girişimlerde bulunmaya yetkisi yoktur. İngiltere Devleti ile Osmanlı Devleti arasında yapılmış olan ve yürürlükte bulunan diğer antlaşmalar da doğal olarak herhangi bir müdahale hakkı doğurmamaktadır.⁵⁷

İngiltere, Anadolu'da yapılması istenilen reformlar konusunda iki politika takip etmiştir. Birincisi, Kıbrıs Antlaşması'ndan aldığı kuvvetle tek taraflı olarak Babıali üzerinde kurmuş olduğu baskıdır. İkincisi ise, Berlin Antlaşması'nın imzacısı olarak, diğer imzacı devletlerin de bu soruna eğilmeleri için antlaşmanın tarafları üzerinde kurmaya çalıştığı baskıdır. Berlin Antlaşması kolektif bir denetim öngördüğü için, bu noktada İngiltere diğer devletlerin desteğini sağlayamamıştır. Başka bir ifadeyle söylenecek olursa, Ermeni meselesi konusunda dönemin büyük güçleri kendi aralarında bir oydaşma sağlayamamışlardır. Avrupa güç dengesinin hassas bir dönemden geçtiği bu

56 Lillian M. Penson, "The Principles and Methods of Lord Salisbury's Foreign Policy", *Cambridge Historical Journal*, Vol. 5, No. 1 (1935), pp. 87-106, s. 97.

57 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri I (1845-1890)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2004, s. 75.

süreçte, İngiltere tek taraflı bir güç kullanma girişiminden mecburen uzak durmak zorunda kalmıştır.

Özellikle Rusya'nın Çar II. Aleksandır'ın 1881 tarihinde bir suikasta kurban gitmesinden sonra, Rusya'nın Uzakdoğu'ya açılmak yönünde değişen dış politikası⁵⁸ ve iç politikada da Ruslaştırma siyasetine soyunması, Ermenilerin Kıbrıs Antlaşması için "bu antlaşma bizim için büyük bir istifade temin edecektir. Rus ve Britanya nüfuzları bundan sonra Ermenistan'da birbirleriyle müsabakaya girecekler ve Ermeni unsuru da bu yarıştan faydalanacaktır"⁵⁹ öngörüsünü boşa çıkarmıştır. Rusya'nın Ermeni meselesi konusundaki genel tutumu, Osmanlı topraklarındaki bütün Hıristiyanları kapsayacak genel reformların yapılması şeklinde olmuştur. Bunun haricinde yalnızca Ermenileri esas alan reformların yapılmasına sürekli karşı çıkmıştır. Zira Çarlık idaresi, "hudutlarına yapışık ikinci bir Bulgaristan"⁶⁰ istememiştir. Fransa ve Avusturya'nın Rusya'nın yanında yer alması,⁶¹ Almanya'nın da tarafsız kalması⁶² İngiltere'nin işini büsbütün zora sokmuştur. Sultan II. Abdülhamid de büyük güçler arasındaki rekabetten azami ölçüde faydalanmayı becerebilmiş ve bu beceri de Ermeni meselesi konusunda Osmanlı Devleti'ne direnme gücü vermiştir.⁶³

Bir taraftan Londra merkezli Avrupa'da örgütlenen Ermenilerin çalışmaları, diğer taraftan da Anadolu'da faaliyet gösteren misyonerlerin, Ermeni meselesi üzerine Avrupa basınında yaratmış olduğu etki⁶⁴ nedeniyle büyük bir kamuoyu baskısı altında kalan İngiliz hükümetleri, İngiliz ulusal çıkarlarını riske atabilecek tek taraflı girişimlerden uzak durmayı başarabilmişlerdir. 10 Temmuz 1893 tarihinde Londra Ermeni Komitesi'nin Anadolu'da mahkûm edilen Hıristiyanların savunulması ve serbest bırakılmaları için düzenlediği toplantıda, Ermeni lafzından ziyade Hıristiyan vurgusu yapması ve açıklamada Kıbrıs Antlaşması'nın, "Padişah, Anadolu'daki Hıristiyan tebaasıyla diğer ahalinin himayesi için bu bölgenin idare şeklinde ıslâhat yapılması sözünü verir" maddesini hatırlatması, ardından da "Hıristiyanlar arasında var olan dinî bağlar"a vurgu yapması, İngiltere'de örgütlenen Ermenilerin Kıbrıs Antlaşması'nı nasıl bir propaganda aracı haline dönüştürmüş olduğunun önemli bir kanıtıdır.⁶⁵ Kısacası başta İngiltere'de olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesinde

58 Alan Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", Marian Kent (ed) *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Frank Cass, London, 2005, s. 73-74.

59 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 268.

60 Uras, *age*, s. 271.

61 Zeidner, *age*, s. 481.

62 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 177-181.

63 Sedat Laçiner, *Türkler ve Ermeniler; Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması*, Usak Yayınları, Ankara, 2005, s. 4-7.

64 Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, University of Minnesota Press, 1971; Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 1, 1988.

65 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri II (1891-1893)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2004, s. 126.

örgütlenen Ermenilerin, “Anadolu’da Müslümanlar Hıristiyanları katlediyor” ve “bunu durdurmak için İngiltere, Kıbrıs Antlaşması’nda söz vermiştir, bu nedenle de İngiltere sözünü yerine getirmelidir” şeklindeki açıklama ve yayınlarla, İngiliz hükümetlerine baskı kurmayı amaçladıklarını görmekteyiz. Ancak Avrupa’daki Ermeni örgütlerinin ve de misyonerlerin tüm çabalarına rağmen, İngiliz dış politikasıyla moral değerleri bir türlü Ermeni meselesinde uyuşmamıştır. Yoğun kamuoyu baskısına ve İngiltere’nin romantik Başbakanı Gladstone’un tüm çabalarına rağmen, Ermeni meselesinin ahlaki nosyonu İngiliz çıkarlarının önüne geçememiştir. Ve bir kez daha görülmüştür ki, halk tarafından kabul gören *vox populi vox dei* kuralı İngiliz dış politikasında, İngiliz çıkarlarına hizmet etmediği müddetçe etkili olamamaktadır.

Ermenilere yönelik ıslahatların yapılması için, fiili kuvvet kullanımı, savunma antlaşmasının askıya alınması ve imparatorluğun sona erdirilmesi gibi tehditkar bir diplomasiyle Babiali üzerinde baskı kurmaya çalışan İngiltere, milli çıkarlarının ve Avrupa kuvvet dengesinin dayatmış olduğu zorunluluğu aşamamıştır. Bu nedenle Ermeni meselesi 1878-1900 yılları arasında İngiliz milli çıkarlarıyla Avrupa güç dengesinin arasına sıkışıp kalmıştır. II. Abdülhamid ise kararlı tutumundan, Avrupa güç dengesini iyi okuması sayesinde vazgeçmeyerek dengeli bir dış politika sürdürmeyi başarabilmiştir.⁶⁶

Sultan II. Abdülhamid ile İngiltere Büyükelçisi Sir Philip Currie arasında gerçekleşen 28 Nisan 1899 tarihli konuşma çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle bu konuşmanın ilgili kısmını doğrudan çalışmamıza katmayı uygun gördük:

Büyükelçi: “Bildiğiniz gibi, Ermeniler ile ilgili bazı düzenlemelerin yapılması gerek Berlin Kongresi gerekse Kıbrıs Sözleşmesi hükümleri gereğidir. Buna rağmen Osmanlı Devleti tarafından bu ana kadar bir şey yapılmadığını, İngiltere Devleti’nin de yapmaya söz verdiği işleri yerine getirmeyip bu sebeple de zor durumda kaldığını ifade ederim.

“Padişah: “Gerçekte Berlin Antlaşması’nda Anadolu ıslahatı yer almakta, fakat bir Ermenistan’ın kurulmasından söz edilmemektedir. Kıbrıs Sözleşmesi’nde de buna benzer uygulamalara yer verilmekte,

66 Selim Deringil, “II. Abdülhamid’in Dış Politikası”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 304-307.

ancak benim haklarımın ihlâl edilmemesi hususu da açıkça belirtilmektedir. İngiltere büyükelçisi ile anlaşma sağlandığı üzere bu sözleşme her iki devletin menfaatindedir. Böyle büyük bir adanın İngiltere'ye terk edilmesi "hükümet içinde bir hükümet kurulması" amacına yönelik olsaydı asla bizim menfaatimize olmayacağından ve aksine devletin hukukunun çiğnenmesi anlamına geleceğinden böyle bir fedakârlığı seçmeye hiç gerek yoktu. Bu da askerî ve stratejik açıdan önemi ortada olan Kıbrıs Adası gibi büyük bir toprak parçasını bir Ermenistan kurulması için vermişiz anlamına gelirdi. Devletimizin hukuk ve çıkarına aykırı bir önlem alınması konusunda fedakârlık etmenin acaba ne gereği vardır?"⁶⁷

Padişah ile Elçi arasında geçen bu diyalogdan da anlaşılacağı gibi, Padişah Kıbrıs Antlaşması'ndan doğan haklarını açıkça ortaya koymuş, bu antlaşmanın devletin egemenlik hukukunu ihlal etmeyecek bir şekilde tatbikini savunmuştur. Bunu savunurken de Kıbrıs Antlaşması'nın "hükümet içinde hükümet kurmak" şeklinde yorumlanmasının ve anlaşılmasının yanlışlığını ifade etmiştir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Antlaşması'nda "Doğu Anadolu'da Ermeni ıslahatı yapma" yorumlarına da şiddetli bir biçimde karşı çıkarak, Kıbrıs gibi önemli bir adanın Ermenistan kurulması için verilmemiş olduğunun altını çizmiştir.

SONUÇ

İngiltere kendi ulusal çıkarlarının kesiştiği Osmanlı topraklarının güvenliğine büyük bir önem atfetmekteydi. Hükümetlerin zaman zaman Liberaller ile Muhafazakarlar arasında değişmesine rağmen, İngiltere'nin bu politikası çok fazla bir değişime uğramamaktaydı. 1878 yılında Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında aldığı ağır mağlubiyet ve bunun doğurmuş olduğu psikolojik bunalım ve çaresizlik, bundan elli yıl önce olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni yeniden İngiltere'ye muhtaç duruma getirmiştir. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinden İngiliz çıkarlarını hedef alması ve bu durumun her geçen gün daha belirgin ve tehditkar bir hal alması, kuşkusuz, Avrupa güç dengesinin dengeleyicisi ve nemalanıcısı İngiltere'yi rahatsız etmiştir.

93 Harbinden galip ancak iktisadi, mali ve askeri açıdan mağlup çıkan Rusya'nın Ayastefanos Atlaşması'nda Osmanlı topraklarına [İngiliz çıkarlarına] uzayan elleri, Berlin Antlaşması'nda İngiltere tarafından bağlanmıştır. İngiliz çıkarlarının muhafazası için varını yoğunu ortaya koyan İngiliz diplomasisi, Rusya'nın Osmanlı topraklarına olası müdahalesinin önünü

⁶⁷ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri IV (1896-1922)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2005, s. 76-77.

alabilmek adına, müdahaleye sebep olabilecek unsurları törpülemek için gizli diplomasiyi sonuna kadar kullanmışlardır. Osmanlı topraklarına Rusya'nın müdahalesini sağlayacak unsurların başında Ermeniler geliyordu. Zaten Rusya bu durumu Ayastefanos'un 16. maddesiyle ortaya koymuştu. Hindistan yolu üzerinde bulunan Osmanlı topraklarını Rusya'ya kaptırmak istemeyen İngiltere, Rusya'nın Ayastefanos'un 16. maddesiyle koruyuculuğu altına aldığı Ermenileri, Berlin'de Rusya'nın elinden alarak, Ermenilerin koruyuculuğunu Berlin Antlaşması'nın imzacısı devletlere bırakmıştı. Berlin Kongresi'nden dokuz gün önce de, Kıbrıs Antlaşması ile Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Hıristiyanların korumacılığını üzerine almayı başaran İngiltere böylece, hem Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuz alanını yok etmiş oldu hem de kendine daha geniş nüfuz sahaları yaratmış oldu.

Kıbrıs Antlaşması ile tek taraflı, Berlin Antlaşması ile de kolektif olarak⁶⁸ Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalede bulunma hakkı elde eden İngilizler, bazı dönemlerde sadece Kıbrıs Antlaşması'ndan bazen de Berlin Antlaşması'ndan birçok kez de her ikisini kullanarak ıslahatlar [Ermeniler] konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapmışlardı. İngiltere, ancak, her üç durumda da başarı elde edememiştir.

Kıbrıs Antlaşması'nın orijinal metninde Ermeni lafzı geçmezken, Ermeni tarihçiler ve bunların etkisi altındaki birçok yerli ve yabancı tarihçi ve yazar, Kıbrıs Antlaşması'nın metnini kendi çalışmalarına ve amaçlarına hizmet edecek biçimde aktarmışlardır. Böylece ciddi bir tarihi ve hukuki tahrifat ortaya çıkmıştır. Antlaşmanın metninde yer alan "Osmanlı toprakları" ibaresi, yabancı kaynaklarda, yerini "Armenia", Türkçe kaynaklarda da "Doğu Anadolu" kelimesine bırakılmıştır. Diğer bir husus da, antlaşmada yer alan "Hıristiyanlar" ibaresi tahrif edilerek yerine "Armenians" kelimesi konulmuştur. Maalesef bu yanlışlık Türkçe kaynaklara da "Ermeniler" şeklinde yansımıştır. Sonuç olarak, Kıbrıs Antlaşması üzerinde bugüne kadar ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Ermeni Meselesi üzerine yazılan eserlerin satır aralarında gelişigüzel geçirilmiştir. Bu nedenle yapılan bu çalışmanın, tüm eksik yönlerine rağmen, bu konuda yapılacak diğer ciddi çalışmalara ışık tutacağını umuyoruz.

68 Richard G. Hovannisian, *Armenian People from Ancient to Modern Times, Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, Vol, II, Palgrave Macmillan, New York, 2004, s. 211.

KAYNAKÇA

- AHMET Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cild I, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.
- AKGÜN, Seçil, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 1, 1988.
- ALLEN, Stephen Haley, *International Relations*, Princeton University Press, 2010.
- ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- BAILEY, Frank Edgar, “Palmerston ve Osmanlı Reformu (1834-1839)”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (ed), Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- BERRIDGE, G.R., *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2009.
- BODGER, Alan, “Russia and the End of the Ottoman Empire”, Marian Kent (ed) *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Frank Cass, London, 2005.
- DERİNGİL, Selim, “II. Abdülhamid’in Dış Politikası”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 13. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 1996.
- DOUGLAS, Roy, “Britain and the Armenian Question, 1894-7”, *The Historical Journal*, Vol. 19, No. 1 (Mar., 1976), pp. 113-133.
- ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev: Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, *Uluslararası Politika İlkeler, Kavramlar, kurumlar*, Attila Kitabevi, Ankara, 1993.
- GRABILL, Joseph L., *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, University of Minnesota Press, 1971.

- GÜREL, Şükrü S., *Kıbrıs Tarihi I (1878-1960)*, Kaynak Yayınları, Ankara, 1984.
- GÜRSOY, Bedri, “ Osmanlı İmparatorluğu mu? Osmanlı Türk Devleti mi?”, *Prof. Dr. Reşat Aktan’a Armağan*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982.
- HANSARD Parliament Debate, *HL Deb 16 July 1878 vol 241 cc1572-5*.
- HILL, George, *A History of Cyprus: The Ottoman Province The British Colony, 1571-1948*. Vol. 4. Cambridge University Press, 1952.
- HOBBSAWM, E. J., *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev: Abdullah Ersoy, 3. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.
- HOVANNISIAN, Richard G., *Armenian People from Ancient to Modern Times, Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century*, Vol, II, Palgrave Macmillan, New York, 2004.
- JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, Çev: İhsan Durdu vd., Küre Yayınları, İstanbul, 2009.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, Cilt 5, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005.
- KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (tarihsiz)
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- KASABA, Reşat, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev: Birtane Karanakçı, 13. Baskı, İşbankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- KIRAKOSSIAN, Arman J., *British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830s to 1914, USA*, 2003.
- KISSINGER, Henry, *Diplomasi*, Çev: İbrahim H. Kurt, 10. Baskı, İşbankası Yayınları, İstanbul, 2011.
- KNUTSEN, Torbjon L., *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Çev: Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2006.

KUMRULAR, Özlem, *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

KURAN, Ercüment, “Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu”, Hasan Celal Güzel (ed.), *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986.

LAÇİNER, Sedat, *Türkler ve Ermeniler; Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması*, Usak Yayınları, Ankara, 2005.

LAIDLAW, Christine, *The British in the Levant*, Tauris Academic Studies, London, 2010.

LEE, Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Çev: Savaş Aktur, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

LEWY, Guenter, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, Çev: Ceren Elitez, Timaş Yay., İstanbul, 2011.

Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir’at-ı Hakikat*, Haz: İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul, 1983.

MARSH, Peter, “Lord Salisbury and the Ottoman Massacres”, *Journal of British Studies*, Vol. 11, No. 2 (May, 1972), pp. 63-83.

MARSOT, Afaf Lıtfi Al-Sayyid, *Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne*, Çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

MORGENTHAU, Hans, *Uluslararası Politika*, Çev: Baskın Oran ve Ünsal Oskay, 1. Cilt, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.

MOUL, William B., “Balances of Power and European Great Power War, 1815-1939: A Suggestion and Some Evidence”, *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 18, No. 3 (Sep., 1985), pp. 481-528.

NALBANDIAN, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement*, University of California Press, London, 1963.

NIOU, Emerson M.S., and Ordeshook, Peter C., “A Theory of the Balance of Power in International Systems”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 30, No. 4 (Dec., 1986), pp. 685-715.

- NOVİÇEV, A.D., “1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ve Dış Politikadaki Boyutları”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (ed), Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri I (1845-1890)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2004.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri II (1891-1893)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2004.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri IV (1896-1922)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2005.
- Osmanlı idaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2000.
- PALMER, Alan, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu [Bir Çöküşün Tarihi]*, Çev: Belkıs Çorakçı Dışbudak, T.İşbankası Yay., İstanbul, 2003.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- PENSON, Lillian M., “The Principles and Methods of Lord Salisbury’s Foreign Policy”, *Cambridge Historical Journal*, Vol. 5, No. 1 (1935), pp. 87-106.
- POOLE, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, Çev: Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- RIASANOVSKY, Nicholas V., Steinberg Mark D., *Rusya Tarihi*, Çev: Figen Dereli, İnkilap Yayınları, İstanbul, 2011.
- SARINAY, Yusuf, “Rusya’nın Türkiye Siyaseti’nde Ermeni Kartı (1878-1918)”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt I, Sayı 2, Yaz 2008.
- SHAW, Stanford J., Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, Çev: Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2000.
- SHEEHAN, Michael J., *The Balance of Power: History and Theory*, Routledge, New York, 2000.

SÖNMEZOĞLU, Faruk (der), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, DER Yayınları, İstanbul, 2000.

ŞAHİN, İsmail, “Ermeni Olayları Sırasında Kıbrıs Adası’nın Rolü (1878-1900)”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 8, Sayı 31, 2012.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

ZINNES, Dina A., “An Analytical Study of the Balance of Power Theories”, *Journal of Peace Research*, Vol. 4, No. 3 (1967), pp. 270-288.